

Elek László

MŰVELŐDÉS, IRODALOM
BÉKÉS MEGYÉBEN II.

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 13.

ELEK LÁSZLÓ

MŰVELŐDÉS ÉS IRODALOM BÉKÉS MEGYÉBEN II.

(A XIX. század derekától az 1880-as évekig)

A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 13.
Publications of Békés County Museums
Mitteilungen der Museen des Komitates Békés
Публикации Музеев Области Бекеш

Sorozatszerkesztő:

SZABÓ FERENC

Elek László

MŰVELŐDÉS ÉS IRODALOM BÉKÉS MEGYÉBEN II.

A XIX. SZÁZAD DEREKÁTÓL AZ 1880-AS ÉVEKIG

BÉKÉSCSABA
1988

Szerkesztette:

SZABÓ FERENC

Lektorálták:

LENGYEL DÉNES

PÁLMAI KÁLMÁN

Az I—II. kötet mutatóit összeállították:

KOSZORÚS OSZKÁR
LUKOVICS GYÖRGY

A borítón: Az 1870-es években készült rajz
Eötvös József pusztaszenttornyai lakházáról

A kötet a Békés megyei irodalomtörténeti kutatási terv keretében, az orosházi Darvas József Irodalmi Emlékházhoz kapcsolódó kutatóhely eredményeként született meg, az 1985-ben publikált I. rész folytatásaként.

ISSN 0139 0090

ISBN 963 01 5713 6 (összkiadás)

ISBN 963 01 8764 7 (II. kötet)

Kiadja a Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága

Felelős kiadó: Szabó Ferenc

Kiadói főig. eng. sz.: 60313/1987.

810005 Petőfi Nyomda, Kecskemét,

Felelős vezető: Birkás Béla vezérigazgató

Egy sikertelen Békés megyei kísérlet a szabadságharc dalainak összegyűjtésére

A népköltészet hű tükör és biztos iránytű. Őszinte és hiteles képet nyújt egy nép érzés- és gondolatvilágáról, társadalmi és politikai helyzetéről, vágyairól és törekvéseiről. A nép maga. Aki olvasni tud, jobban megismeri belőle az adott nép alapvető jellemzőit, mint számos tudományos értekezésből. „Én, ha kérdezhetném, minő sajátosságai, elsősége vagy hiányai vannak valamely népnek . . . , utalnék költészetének ép vagy csonka maradványaira (értsd: naiv eposzaira, népköltészeti termékeire), hová nemcsak a nyelv ifjúsága, szépsége, daca, hanem a nép szívének úgyszólván minden dobbanása, kedvelt eszméi, vágyai, hite, előítéletei, babonái, képzelő tehetségének teljes köre, azaz egész világnézléte beleszövék, belelelvék” (összesűrűsödik) — fogalmazta meg tételét 1847-ben *Erdélyi János*. Valóban. Mondanivalójának nyílt egyértelműsége, általános emberi igazságai, „minden him-hám nélküli” konkrétsága és nagy megbízhatósága magyarázza, hogy ugyanakkor csalhatatlan iránytű is — tiszta forrása a nyelvnek és a poézisnek, a nemzeti egységnek és a nemzeti öntudatnak. „Az igazi, gyökeres, organikus költészet iránti ösztön (ugyanis) nincs szorítva sehol, semmi időben egy-két kiváló egyéniségre, hanem az összes nép tömegében van letéve örök alapul — mint föld-anyjával a hitrege óriása —, csak érintkezni kell, hogy mindannyiszor megifjodva, gazdag erőben s egyszerű szépségben emelkedjék” — vallotta *Arany*. Ezt véve alapul, tartotta a „népet, a sokaságot” *első és legnagyobb inventornak*. Hatalmas is az, mint a tenger, amely „soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik is . . . Ha belőle merít a költő, lesz, aki őt hallgassa, sereggestül találand megnyílt szívekre mindenkor” (*Erdélyi János*) — ennél fogva a nemzeti egység, a nemzeti összefogás nélkülözhetetlen eszköze is.

Az egészséges népi gyökerekből táplálkozó, megifjító erőt ismerte fel benne a reformkor liberális demokrata nemzedéke is. Ezért érezte szükségét, hogy a nemzeti irodalom irányító ősforrásává tegye. Ezért igyekezett diadalra juttatni, azonosítván magát *Petőfi* közismert elvével: „Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz, hogy a politikában is uralkodjék, s ez a század föladata, ezt kivívni célja minden nemes kebelnek, aki megsokallta már látni, mint mártírkodnak milliók, hogy egy pár ezren henyélhessenek és élvezhessenek.”

A népszokások és a népköltészet megítélése nagy változáson ment át *Tessedik Sámuel*nek a paraszti kultúra minden külső megnyilatkozását: a kártevő hiedelmeket, babonás szokásokat, a nép táncait, vidám ünnepeit, a pásztori mesésztől megvető felvilágosult racionalista szemlélete óta. Hamar kivívta méltó helyét és rangját, s nemcsak a néprajz iránt érdeklődők táborában. Már a *Kazinczy*-vezet-

te nyelvújítási harc során beigazolódtott *Bessenyei György* felismerése: a nyelv és vele az irodalom megújulásának, eljövendő virágzásának egyenes útja a néphez vezet. Ott, a népéletben és a néplélekben van az értékes, kibányászásra váró, „arany kövel tele” hegy, szellemi gazdagodásunk legfőbb biztositéka, amelyből az eredeti ízű és szellemiségű nemzeti irodalom táplálkozhat. *Kölcsey*-ben így tudatosodott ez: „A való nemzeti poézis eredeti szikráját a köznapi dalokban kell nyomozni.”

Ez a nemzeti öntudatot tápláló erő magyarázza, hogy a szakmai berkekben egyszerűen „felhívások kora”-ként ismert, több évtizedre terjedő időszakban — vagyis a század utolsó harmadáig, amíg a népköltési gyűjtés nem vált a szaktudósok feladatává — miért tapasztalható oly szoros összefüggés a politikai élet élcsapata és a széles népi alapra támaszkodó, valójában társadalmi jellegű gyűjtőmunka között. Miért ölthetett országos méreteket a népköltéssel való foglalkozás, miért lett tudatos hovatarozást tükröző, 1848 eszméit érlelő dacos politikai agitáció és magatartásforma, miért jött divatba a magyar tánc, a magyar termékek védelme, a magyar ruha, a régi magyar viselet stb. az elnémetesítés minden lehetséges válfajával, diktatórikus rendelkezéseivel és megnyilvánulási jegyeivel szemben.

A népköltészet értéke és jelentősége közvetlenül a szabadságharc bukása után sem devalválódott sokat, hiszen igaza volt *Kemény Zsigmond*-nak: „Nagyobb súllyal és kockázatosabb életmegvetéssel alig folyt le forradalom, mint nálunk”. Annyit jelent ez, hogy nem volt még egy másik, hozzá hasonló forradalmi mozgalom, amelyben ilyen szoros egységre talált a nép évezredes vágya és a harc végső célkitűzése, s amelynek lelkes hangvételű, ösztönösen politizáló, gazdag népköltészetét az igazságba vetett szilárd hitnek és meggyőződésnek olyan elvi tisztasága, a jogos honvédő harcnak olyan elszánt tüze és tudata táplálta, mint ezt. Abban azonban már ő (ti. *Kemény*) is tévedett (lehet, hogy tudatosan?), hogy a bukás után nem volt a világon „mélyebb csend, rászánóbb önátengedés”, hogy itt „mihelyt a háború megszűnt, a szuronnal, a szablyával együtt letétettek a szenvedélyek is, és a tűzhelyéhez visszatérő nem hozott haza sem bosszankodást a múltért, sem bosszútervet a jövőre”.

Merő képtelenség ez. Szánalmas meghazudtolása az előbbi állításnak — a katonák „kockázatosabb életmegvetéssel” párosult, tudatos hősi erőfeszítésének. Olyan nemzeti öntudatot és történelmi igazságot sértő fájdalmas tévedés (*Haynau* és *Bach* rémuralma, a *Ferenc József* elleni merényletkísérletek, a Makk-féle felkelés stb. mind-mind tiltakozik ellene), amelyet nem menthet és nem enyhíthet semmi. Sem az az elv, hogy *Kemény* tollát röpiratainak — elsősorban a *Forradalom után*-nak — írása közben a „zsold reménye” vagy méginkább a gyáva félelem, az önmentő szándék irányította. Sajnos, elképzelhető ez is. „A katonai kormány eréllyel párosult bölcsességét” hirdetni, *Kossuth* szándékos lejáratására vállalkozni, a véreskező császári hatalom „nagylelkűségéről” áradozni a legsötétebb terror közepette, 1850-ben egyet jelentett a magyar önvédő harc értelmének és szükségességének a tagadásával. Azt a harcot tagadta meg *Kemény*, amelynek pedig *Szemerétől* kapott minisztériumi beosztása révén ő maga is katonája volt.

A „nemzeti dermedés és apátia” szomorú időszakában írt, alapjaiban hibás vádirat indító okát és erkölcsi alapállását ma már nehéz megérteni, méginkább a nemzeti önismeret és tudatos önvizsgálat számlájára írni. Olyan bántó „nemzetkarakterológiai fejtegetés” ez (mert ilyen igénnyel is fellépett az író), amely nem törődött sem a nép reális érzés- és gondolatvilágával, sem a történelem keserű tanulságaival.

Természetesen nem a hiú ábrándkergetés, a megtévesztő csalóka álmok és illúziók felszámolását kárhozzatjuk a *Forradalom utánt* olvasva. Tanulni kell a nagy katasztrófákból is. Ugyanakkor valljuk azt is, hogy a tiszta lelkiismeret higgadtságával és a teljes igazság megismerését szolgáló tények és adatok széleskörű feltárásával és azok következetes elemzésével szabad általánosítani. Nos, mi éppen ezt a kötelező objektivitást hiányoljuk Kemény röpiratában. A jelenségek sokoldalú vizsgálatát, amelyet nem pótolhat sem a retorika, sem az egyéni érzések és indulatok szenvedélyessége, sem az a látszatigazság, amelyet a valóság szimptomáinak irányított csoportosításával együttjáró hangsúlyeltolódás ad. A Habsburg-ház indokolhatatlan glorifikálását, példás emberségének és nagylelkűségének a dicséretét, mert a történelem megtanított rá bennünket, hogy a tények és az adott politikai realitás akart elferdítésével nem lehet sem megbékíteni sem megvédeni egy nemzetet, sőt még azokat sem, „akiket a hatalom sújtoló karja elérhet és elért” — ahogyan az író *Degré Alajossal* szemben igyekezett védeni a maga szomorú röpiratát.

Nem lehetett 1850-ben sem, ahogy ezt a központi rendelkezések, megtorló intézkedések garmadája igazolta. Elképesztő, mi mindenre terjedt ki a rendőralam figyelme. Összeszedték a forradalom alatt megjelent újságokat — megyéinkből is beszolgáltatnak jó csomó köteget —, nyilvánosan elégették a Kossuth-bankókat (arra, akinél találtak, börtön várt), megtiltották még a „széles karimáu és alacson teteü, u.n. Kossuth-kalpok viselését” is. Szoros felügyelet alá vonták a „kintorna-hordókat, a vásári énekeseket, a gipszbábok árusítóit”, a könyvárusokat, mert esetleg „forradalmi irányú kiküldetésük” is lehetett; ellenőrizték a búcsújárókat, „miután tapasztaltatott, hogy azok között eme külszint felhasználva, felforgató pártiak is léteznek”. Éber figyelmet fordítottak a bevett egyházak tevékenységére (sok protestáns pap és tanító ellen folyt eljárás). Gyűléseket csak a megyefőnök külön engedélyével, hivatalos ellenőrzés mellett tarthattak. Új, a régebbinél radikálisabb szemléletű felekezetek, szekták (céljuk „a r.cath. vallástól való elszakadásra csábítani és communisticus elveket terjeszteni”) alakítását meggátolták, összejöveteleiket betiltották. Szabályozták és engedélyhez kötötték a vándorszínészek munkáját. Szamba vették a színészeket, átvizgálták a társulatok könyvtárát, nehogy „ártalmas” eszméket terjesszenek; a ruha- és kellékárat, hogy megakadályozzák esetleges „forradalmi jelvények” és öltönyök színpadi használatát. Előírták, hogy a tanulás céljából külföldre menni szándékozóknek a belügyminisztertől is kell engedélyt kérni. Tüzetesen megrostálták a napi- és hetilapok híreit és cikkeit, hogy elfojtsanak minden olyan új kezdeményezést, amely a nemzeti érzést vagy a 48-as eszmék továbbélését segíthetné elő. S lehetne sorolni tovább a szigorú védekező-tiltó intézkedéseket. Mégsem tudta elérni a mindent elnyomó zsarnoki hatalom, hogy „a szuro nyokkal és szablyákkal együtt a szenvedélyek is letéssenek”.

„A megyében uralgó néphangulatról” beküldött korabeli főszo­l­gá­bí­rói je­len­te­sek­ben ilyen és effajta jel­zé­se­ket ta­lá­lunk a „néma tartomány” fásult népé­ről: „A ren­de­le­tek tel­lye­si­té­se­ben a nép ellen panasz­kodni nem lehet —, hogy azon­ban ártatlan jel­le­mét, melyet a forradalom alatt az izgatóknak megszeplősi­teni sikerült, egészen visszanyerhesse az eltántorodott nép, arra gond és üdő kívántatik”. Vagy: „... a nép hangulata jelenleg is nem kielégítő... , csendes, zárkózott és komolyan hallgatag... a ren­de­le­tek­nek en­ge­del­mes­kedő”. Min­dezt *Jókai* tömören így fogalmazta meg: „Titkos fáj­dal­mak­ban sorvadoz a nép”. Egy másik jelentés már nyíltabban utalt a szabadságharc iránti hűségre. Arról tudat, hogy „a kártékony hatású röpiratok nem tsak hogy forgalomban létez­nek, hanem azok még áruba is bocsáj­tat­nak”.

A főszo­l­gá­bí­rói je­len­te­sek nem szóltak külön a nemzetiségekről. Annyit azon­ban az aradi vérfürdőt követő napok megyefőnöki iratai is elárulnak, hogy a ma­gyarság és a nemzetiségek között sem volt minden rendjén. A nagyváradi katonai cs. kir. főbiztos, *Jósa Péter* leirata (Gyulára érkezett 1849. október 23-án) szerint ugyanis a görög nem egyesült felekezetűek egy „a magyaroktól vé­gelszakadást tárgyazó gyűlés tartásáért” folyamodtak öfelségéhez (hittek a Habsburg-ház korábbi ígéretének), aki azonban az Aradra tervezett találkozó megtartásához — ezt hivatalosan *Vaszilievics György* gyulai lelkésszel is tudat­ták — nem járult hozzá. (565/1849. II. BML. IV. b. 151/1—2. szám).

Az 1850-es év legkiemelkedőbb Békés megyei kultúrtörténeti eseménye két­ség­kí­vül *Apafi*­nak a *Hölgyfutár* és a *Magyar Hírlap* hasábjain közzétett, a szabadságharc népdalainak összegyűjtésére ösztönző felhívása volt. A legszo­morúbb időszakban jelent meg, amikor „a jövő reményeit már jóvátehetetlenül tra­gédiába fullasztotta a nemzeti katasztrófa.” Nem kis bátorság kellett hozzá, de „nem kis naivitas” is. Csak a gyógyíthatatlan optimisták bízhattak ugyanis abban, hogy kikerülheti a katonai hatóságok megbízott ellenőreinek a figyel­mét, és a vállalkozást kimondottan irodalmi vonatkozásának és érdekűnek minősítik. Ezt a hitet erősítendő, *Apafi* bátorító és egyben figyelemelterelő céllal egyfelől az *Orbán Pető* szerkesztésében Debrecenben hetenként kétszer megje­lenő, mindössze 3 hónapig prosperáló *Csokonai Lapok* népköltészeti gyűjtést szorgalmazó felhívására, másfelől a *Helytartótanács* rendelkezése folytán a tevékenységét szüneteltető *Kisfaludy Társaság* „nemzeti kincs” gyanánt őrzött i­lyen­mű kö­te­teire hivatkozott. Mint látni fogjuk, kevés sikerrel.

Miért tartjuk jelentősnek és a kései utódok emlékezetére érdemesnek *Apafi* próbálkozását? Azért, mert ez volt az első olyan kísérlet, amely kimondottan a márciusi forradalom és a szabadságharc gazdag népköltészetének a megmen­tésére irányult. El kell ismernünk, a *Csokonai Lapok* szerencsésebben politizált, és ügyesebben fogalmazott. Általánosabb feladatot: a reformkorban már meg­kezdett és az akkori kedvező politikai légkörben azonnal komoly társadalmi bázisra talált, életképes mozgalommá szerveződött folklór-kutatás felelevenité­jét és folytatását tűzte ki célul. Nem zárta ki a feltárásból, persze, a szabadság­harc költészetét sem; hallgatólagosan az is része lehetett a meghirdetett társadal­mi feladatnak. Kétségtelen, a politikai cél volt a lényegesebb, nem a gyűjtés számszerű eredménye. Vagyis ugyanúgy, mint régen, a gyűjtőmunka most —

a növekvő és erősödő elnémetesítés korában — is a nemzeti öntudat fejlesztője és ébrentartója, a belső ellenállás forrása lehetett volna.

A kollektív érzést tápláló, gyújtóhatású katonadaloknak: toborzóknak, indulóknak, históriás énekeknek mindig nagy szerepet tulajdonított a hadvezetés. Elég, ha *Tinódi* példás történeti hűséggel írt, lanttal kísért vártörténeteire, vagy *Zrínyi* nagyszerű eposzára, a *Szigeti Veszedelem*-re vagy különösen ha a kuruc kor dalaira és bujdosó énekeire gondolunk. Megbecsülte a szabadságharc kora is. *Petőfi* is tökéletesen tudta, mit jelent. Ezért küldte el 1848. december 8-án a kormánynak közismert *Csatadalát*.

A nagy költő harcra tüzelő, lelkesítő versével együtt, azzal nagyjából egy időben számos induló keletkezett, ahogy ezt *Dégh Linda A szabadságharc népköltészete* című könyvén kívül a *Magvető Könyvkiadó Magyar Hírmondó* sorozatának 1983-ban megjelent *Riadj magyar!* című kiadványa — annak „famszertes ponyvai és csatakrónikái” is igazolják. Közülük több kapcsolódott megyénkhez; pl. *Szakál Lajos*nak a márciusi forradalom eredményeit dicsőítő és a kivivott szabadság szépségét és diadalát zengő „*Újvilágdal*”-a, *Székács Pál Honvéd-dala*, *Greguss Ágost*, *Fidicinis János* és *Simon István* (mindhárman a szarvasi *Réthy*-nyomda háziszerzői) háborús versei, hogy csak az ismert megyei szerzők műveire hivatkozzunk. De ide tartozott *Szakálnak* alábbi, nem éppen pattogó ritmusú *Békési toborzója* is, amelyet *Oláh György* közölt a szabadságharc Békés megyei történetét ismertető művében:

BÉKÉSI TOBORZÓ

Ezen nótára: „Hortobágyi pusztán fu a szél”, vagy
„Akkor szép az erdő, mikor zöld”.

Sötét az ég, dul már a vihar,
Veszélyben van a hon, — a magyar.
Gaz pártütők veszett csordája
Romlásunk már régen munkálja.

Hóhá, megállj! — nem megy ez tovább,
A magyar faj tán nem délibáb,
Vér, nem savó foly még eribe'
Fegyvert ragad vitéz kezibe.

Öl, vág vele, mint az oroszlán,
Megmutatja: hogy ur e hazán. —
Ide pajtás a zászló alá!
Három színét a nemzet adá.

Magyar haza, magyar katona,
Magyar ruha, beh szép lesz rajta!
Magyar tisztség, magyar vezényszó,
Nem kell itt a tokhencz Comandó.

Ne szólj többet, vérem, barátom:
Életem hazámért elszánom!
Itt a kezem, — most írjanak be,
Fegyvert ide, hadd megyek tűzbe!

A *Békési toborzó* — jól érzékelhető — a szükségletnek megfelelően hirtelen megírt félkész munka. Nem kollektív termék, mint általában a népdal; nem csiszolta át gondos kéz, nem simította finomra a katonaszív. Nem adaptálta még, hogy saját élethelyzetének és érzésvilágának hű tükrözője legyen. Amellett túl epikus jellegű is, nem igazi dal. Hiányzik belőle a toborzók gyűjtő hatású lendülete és szenvedélyes indulata. A külső formát meghatározó, *rámául* vett népdalok hangulata és ritmusa sem kedvezett neki. Nem valószínű, hogy ebben a formában bármelyik békési tábornak lelkesítő dalává vált volna. Ma már csak emlékkörző hagyomány — egy adott történelmi hangulat spontán megnyilvánulása. Írójának nem volt elegendő ideje ahhoz, hogy — érzéseit a műfaj sajátosságaihoz idomítva — a témát költészetté érlelje.

Ennek ellenére is egyértelmű — *Szakál* és megbízói jól tudták, milyen lelkesítő erő van a toborzóknak. Tudta ezt a reakció is. 1850-ben is jól érzékelte mindkét fél, hogy a szabadságharc dalai új forradalomra tüzelhetnek. Ezért szorgalmazták gyűjtésüket a haladó erők, és fojtotta el csírájában a reá irányuló próbálkozásokat a központi hatalom.

Valljuk be, *Apafi* szabadságharcos dalok gyűjtésére tett indítványa merész elképzelés volt, különösen ha arra gondolunk, hogy a hangulatjelentésekből ilyen képet nyert a „kerületi ministeri biztos” és rajta keresztül a Helytartótanács: „... a beállott béke megzavarását kívánók száma nemhogy naponként kevesednék, de ... naponként szaporodnak, s a népnek a forradalom által felzaklatott s annak mámorából végképp kiábrándulva még nem lévő kedélye” nem nyugodott meg. (*BML—BCSM. iratai 837/1850 eln. szám.*)

Az alábbi felhívást Dégh Linda fentebb említett művének bevezető tanulmányából vettük át. Ő a *Magyar Hírlap* 1850. évfolyamának 1079. lapjáról kölcsönözte: „A *Csokonai Lapok*ban népköltészetünkre nézve a következő érdekes fölhívás foglaltatik: Gyűjtsük a népdalokat! A forradalom vihara pusztítva vonult el határainkon. A merre nézünk, a meddig látunk: előttünk és mögöttünk tarmezők kopárlanak. De van föld, melybe a múlt két év új magokat is hintett: van föld, mely a múlt két évben új virágokat is termett. E föld a népköltészet mezeje. Szedjük föl ennek virágait, mielőtt a feledés árnyékában végképp elhervadnának: kössünk belőlük koszorút, s tegyük le az emlékezet oltárára. Búját és örömet, érzelmeit és gondolatait dalban önti ki a nép. S hogy a forradalom alatt öröm és bú, gondolatok és érzelmek rendkívüliek valának a népben: -tehát az idők színében öltözött dalaik is szokatlan jelenet a népköltészet világában: nem szükséges mondanom. Gyűjtsük össze e dalokat; e gyűjtemény nevezetes mellékdarabjai leend korunk históriájának. E népdalok a nép életének mutató-táblája. S ezért a statusférifira nézve úgy, mint a nagy közönség előtt, egy aránt érdemesek. Ez okból ... szabad tán előbb is remélnem, hogy a nemzet, mely a *Kisfaludy Társaság* által kiadott ilyenemű köteteket nemzeti kincs gyanánt s oly szíves részvétellel fogadta: a mi fáradságunkat sem méltánylandja kevésbé.

Tisztelettel kérem föl azért mindazon hazafiakat, akiket ez ügy érdekel, kik e célra közmunkálni, méltó fáradságnak tartják, legyenek szívesek alólírnak segédkezet nyújtani a forradalom alatt különböző vidékeken közajkon forgott népdalok (ide értve a tábori- és csatadalokat is) összegyűjtésében. A küldemények keresztkötés alatt *Apafi* főlirattal Gyulára czimzendők. A t. gyűjtők neveit köszönettel adom át a közönség tudomásának. — Meg kell jegyeznem, hogy én a gyűjtéssel már eddigelő is foglalkoztam, s e dalokban semmi olyast, miben a mostani felsőbbség megbotránykozhatik, nem találtam: azért nem tarthatni tőle, hogy munkálkodásunk elé, ez oldalról akadály gördíthessék. Tehát — csak gyűjtsük a népdalokat! . . . *Apafi*”

A korszak históriájának jobb megismerését elősegítő „nevezetes mellékdarabok” (a nép forradalom alatti örömeinek és bújának, rendkívüli gondolatainak és érzelmeinek bizonyosságául szolgáló ”mutatótábla”) széleskörű hazafias összefogás útján remélt egybegyűjtését nem az érdektelenség, hanem a „felsőbbség” fojtotta meg, amely a hirdetésről értesülve azonnal akcióba kezdett, hogy a népi indíttatású politikai költészet kultuszának és terjesztésének elejét vegye. Miatta nem sikerült *Apafinak* a szabadságharc népdalaiból koszorút kötnie az „emlékezet oltárára”.

A „Nagyvárad-kerületi Cs.K. Ministeri biztos” szeptember 14-én 5463/M.B. szám alatt (megtalálható a BCSM. iratai 904/1850. eln. sz.) a következőket tudatta *Zsitvay József* Békés-Csanád megyei főnökkel:” A *Hölgyfutár* című szépirodalmi lap hirdetményi rovatában, bizonyos *Apafy* — Gyuláról felhívást bocsátott ki, oly nép dalok gyűjtésére, mellyek a forradalmi időszak alatt Magyarország több vidékein zengettek, sőt a forradalmiak harczias dalaiknak gyűjtésére is segédkezekért esd, s azokat czime alatt gyulára (sic!) küldetni kéri.

A III.-ik hadtest parancsnokságának f. évi sept. 5-ről 10158 sz. a. kelt felhívása folytán, értesítem Nagyságodat, hogy a hatósága területén lévő könyvárusokat s nyomdatulajdonosokat értesítse, hogy e dalok kiadása felsőbb helyről megtiltatott.

Egyszersmind felkérem Nagyságodat, hogy a fentebb érintett *Apafival* annak útján tudassa, hogy az általa gyűjtendő dalok közzététele meg nem engedtetik, sőt kárhoytatik az is, hogy a szándékolt gyűjteményezést nyilvános felhívás útján vélte eszközöndőnek; meghagyatik végre, hogy a már öszegyűjtött s *Apafy* birtokában levő népdalok szigorú vizsgálat alá vétessenek s a körülményekhez képest le is foglaltassanak. Az eredményről Nagyságod jelentését mielőbb elvárom”.

A felhívás folytán elrendelt vizsgálat csakugyan két irányt vett. Azokkal a jelentésekkel, melyeket a járási főszolgabírók a megyefőnök szeptember 17-én kelt 904/1850. számú felszólítására küldtek (ebben ismertette *Zsitvay József* a III. hadtestparancsnokság letiltó rendeletét, amelyet a főszolgabírónak a könyvnyomdász *Réthy Lipóttal* és a könyvárusokkal tudatniok kellett), nincs sok gondunk. A sárréti járás főszolgabírája: *Jugovics József* — ide került az emlékezetes orosházi inzultus után — szeptember 29-én arról tudatta hivatali főnökét, hogy illetőségi területén nincsenek se nyomdatulajdonosok, se könyvárusok, ezért az „*Apafi Gyula* (!) által öszve szedetni és kiadatni célzott népdalokra megrendelt tilalomnak” érvényt szerezni nem tudott. Vele egy időben

jelentette a szarvasi *Lakatos Károly* is, hogy „az *Apafy* által gyűjtött és kibocsájtani szándékolt veszedelmes irányú dalok” járásában *eddigelő ismeretlenek*, — „a könyvárusok és nyomdatulajdonossal pedig e dolgok kiadását felsőbb helyről megtiltó rendeletet közölte”. Valószínűleg ilyen nemleges választ küldött a többi hivatalvezető is. Több jelentés nem maradt fenn a Békés megyei Levéltár korabeli iratai között.

Érdekesebb adatokra bukkanunk viszont abban az *Apafi* kilétét kutató levelezésben, amelyet a megyefőnök *Kis Antal* gyulai főszolgabíróval folytatott. Késedelem nélkül — a fentebb említett körlevéllel együtt, sőt azzal azonos iktatószám alatt — ekként adott rendelkezést neki: „... meghagyom Főszolgabíró úrnak, hogy azon bizonyos *Apafit* felkeresvén, ennek iratait vizsgálás alá vévén, amennyiben azok közt az érdeklött dalokat vagy más gyanusságokat találunk, tüstént lefoglalja — s nekem eljárata eredményéről jelentését mihamarabb beadja”.

Kis Antal a kapott utasítás végrehajtásának nagy kötelességtudattal látott neki. Már másnap közölte *Zsitvay*-val: „... a szóban forgó *Apafi* nevűre hír szerint reá akadtam, amint kitudhattam, Dobozon tartózkodik, — anélkül tehát, hogy arról valamit szólnék, holdnap reggel, vagy még ma estvére Dobozra által menvén, irományait meg fogom vizsgálni, — Nagyságodnak azonnal jelentést teendő”.

Az iratokból nem tűnik ki, honnan szerezte értesülését a főszolgabíró. Kézfekvő, hogy a postahivatal főnökétől. Ha feltevésünk igaz, úgy a gyors ütemben foganatosított házmotozást joggal indokolja az óvatosság. Meg kellett akadályoznia, nehogy valaki az ő személyesen lefolytatott ellenőrzése előtt figyelmeztethesse *Apafit* a reá leselkedő veszélyre. A postáról ugyanis könnyen lehetett megbízható ismerőssel hírt küldeni Dobozra. S volt még egy bökkenő: az *Apafi* családnév ismeretlen volt Gyulán és környékén. Nem lehetett tudni, ki, milyen veszedelmes forradalmár rejtőzik a név mögött. Ennélfogva nem is tétovázhatt sokat. Nem engedhette meg, hogy kereket oldjon, s az éjszaka sötétjében eltűnjön a környékről. Azt sem, hogy megsemmisítse az átvett, nála levő bűnjeleket”.

A következő napon — azaz szeptember 19-én — nagy ügybuzgalmát igazolva, már postázta is a megyefőnöknek írt jelentést. Ebben a következőkről tudatta: „Nagyságod rendelete következtében utánna jártam annak, hogy a kérdéselt *Apafi* nevű kilégyen, s miután tudományába jöttem volna annak, hogy az Dobozon *Szalay István* oda való lakos a rokonánál tartózkodó *Szakmáry Károly* ügyvéd lenne, ki ennek előtte is az irodai pályán működött, — Szeptember 18-án estve Dobozra kimentvén, annak lakjára személyesen elmentem, s miután irományait előkivántam volna, azokat minden tartózkodás nélkül előmutatta, mellyek többnyire Tekintetes *Bodoki* ortal olvasás végett költsönzött jelenkori hirlapokból, érdektelen papírokból állottak, egyedül ezen ide % alatt mellékelt forradalmi dal találtatott nálla, mellyet azonnal azon nyilatkozattal adott kezembe, hogy fölszólítására még a postán többet nem kapott, azomba hiszi, hogy még fog jönni, mi végből már én a posta hivatalnál a letartóztatási rendeleteket megis tettem, — ezen ifiu ember, kiről több dobozi betsületes lakosok azt adták elő, hogy rokonánál *Szalay Istvánnál*, ki nejének

mint egy nevelő atyais, feleségestől öszve huzva s elvonulva éldegél, szolgált önn előadása szerint ezek előtt *Teleky Domokos*nál mint Titoknokja; a forradalom alatt a Magyar Minisztériumnál is működött mint fogalmazó és mikor ideje volt, akkoris irtt a hirlapokban.

Ajánlkozott hogy ha kivántatik akár vissza huzza a hirlapokban tett felszólítását, akár pedig azt teendi, ami nekie parantsoltatni fog, mert ő nekie legkissebb szándoka sem vólt az által akár izgatni, akár a multak emlékét vissza idézni, s ha hibázott, azon hibájaért Nagyságodnál önkint engedelem kérés végett megis fog jelenni — mit énis hogy mielőbb telyesítsen nekie kötelességébe tettem is.”

A tisztán olvasható, szép írásu jelentésből világosan kivehető, hogy egy bizonyos *Szathmáry Károly* rejtőzött az *Apafi* név mögött. Másnap — szeptember 20-án — viszont a kormánybiztos-megyefőnök: *Zsitvay József* a nagyváradi katonai parancsnokság miniszteri biztosának, *Cseh Eduárd*nak címzett felterjesztésében már világosan *Szathmári Károly*ról beszélt. Tehát nem k-val és y-nnal, hanem th-val és i-vel írva! A gyors névváltoztatást az magyarázhatja, hogy *Apafi* a főszolgabírónak tett ígérétehez híven — amilyen gyorsan csak tehette, jelentkezett a megyefőnöknél, s ekkor tisztázta nevének pontos írását, és tudathatta, hogy az *Apafi* álnevet csak íróként használja. Ennek alapján nem véletlenül merült fel bennünk a kétely: nem a regényíró *P. (Péterfalvi) Szathmáry Károly*ról van-e szó. Hátha ő is *Jókai*hoz és *Sárosi*hoz hasonlóan a lelkesítő márciusi napok hatása alatt cserélte fel a nemesi származást igazoló y-t i-re? A szóban forgó *Szathmáry -Szathmári Károly*ról küldött főszolgabírói jelentésnek több adata illett is reá. Erdélyi, szilágysomlyói eredetű lévén, bátran bujhott az utolsó nemzeti fejedelem családneve mögé, hogy ezáltal is tiltakozzék az önkényuralom ellen. Az *Apafikat* is rászedte és kijátszotta volt a véstörvény-széket felállító *I. Lipót* és a *Rákóczi szabadságharcot* vérbefojtó *I. József* és *III. Károly*, a név tehát akár úgynevezett „beszédes” név is lehetett 1850-ben. Elképzelhető az is, hogy miután *P. Szathmáry* 1847-ben felesküdt az erdélyi királyi tábla irnokai közé, közvetlenül a szabadságharc előtt rövid ideig még a *Teleki Domokos* szolgálatában is állott. Ezt a hitet nyomatékosította az a tény, hogy *Lövei Klára* jegyzetei alapján ő írta meg *Teleki Blanka* életrajzát. Ismert életrajzi adataiból azt is tudjuk, hogy fiatalon lett a szabadságharc katonája. Honvédfőhadnagyként majd egy utász csapat vezető tisztjeként harcolt, és Déván az utolsókkal együtt tette le a fegyvert. Aztán börtönnel sújtották, majd a további zaklatások elől menekülni kényszerült. Így aztán könnyen eljuthatott Dobozra. Ismeretes, hogy szerepet kapott a *Gyulai Árvízkönyv*ben is. Az ő *Szirmay Ilonka* című novellája volt az almanach első darabja, ez pedig joggal tételeztet fel velünk jelentős megyei kapcsolatokat, esetleg rokonságot is. S még egy félrevezető adalék; hamar jelentkezett benne az írói becsvágy, ennél fogva már Világos előtt is küldhetett néhány apró vagy kisebb közleményt „a fiatal írók akkori otthona: a *Hölgyfutár* szerkesztőségébe”.

Akadtt azonban néhány nyugtalanító adat, amely sehogy se illett bele a képbe. *Péterfalvi Szathmáry Károly* ugyanis 1831. július 24-én született; vagyis bármily mozgalmas és kalandos pályát rendelt számára az élet — ez a kivételes tehetségű ifjakban bővelkedő történelmi korszak — titoknokként aligha alkalmazhatta

17 éves korában a nagy tekintélyű *Teleki Domokos*. Vagy csak a hirtelen nehezzé lett helyzetben — hivatalos „ellenőrzés” közben — állította magáról *Apafi*, hogy őnmaga jelentőségét és szavahihetőségét erősítse?

Még elgondolkodtatóbb, hogy a dobozi „betsületes emberek” mint nős embert személyesen is ismerték, holott 1850-ben — ha csakugyan róla volt szó — mindössze 19 éves kellett legyen, s házasságot csak szülői beleegyezéssel köthetett. Indokolt az a kérdés is: erdélyi származású lévén hogyan kerülhetett ismeretségbe a dobozi *Szalay István* uram nevelt leányával? Könnyen adódhatott volna -persze- erre is elfogadható magyarázat, annak ellenére, hogy világosan tudjuk: iskoláit Somlyón, Zilahon és Kolozsvárott végezte, vagyis fiatalon nemigen mozdult ki Erdélyből. Mi lehetne a magyarázat? Az, hogy *Teleki Domokos* édestestvére volt a bihari főispán *Tisza Lajos* feleségének, *Teleki Julián*nak. Ha tehát valóban mint titoknok állt nevezett szolgálatában, úgy valamilyen családi ügy kapcsán megfordulhatott esetleg többször is a geszti kastélyban, s e közben könnyen megismerkedhetett a közeli községben élő leánykával. Ez azonban csak a képzelet csalóka játéka, amolyan igazolhatatlan hipotézis, amit semmiféle feljegyzés nem erősít meg. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy a felgyorsult időben sem sűrű látogatást, sem hosszabb időre szóló szabadságot (házasságkötés) nem engedélyezhetett neki munkaadó gazdája, sőt később a katonai parancsnokság sem. Nagyon összezsugorodik tehát annak a valószínűsége, hogy a falubeliek is jól ismerhették. Végül el kellett vetnünk a tetszetős, de túl szivárványos elméletet.

Az 1855-ös árvízkarosultak felségélyezésére kiadott *Gyulai Árvízkönyv* újabb meglepetést hozott. Itt ugyanis alig módosított írással egyszerre két *Szathmári Károly* szerepelt. Úgy véljük, ez is közrejátszott abban, hogy többen tulajdonították a szerkesztést is a szépiró *P. Szathmáry Károly* munkájának. Tévhitüket erősítette, hogy *Szinnyei József* is ekként foglalt állást a *Magyar írók élete és munkái XIII. kötet*ben. Félrevezette mindannyiójukat az a körülmény, hogy az *Árvízkönyv*ben a szerkesztő és a beszélyíró nevét egyformán *Szathmárinak* írták. Köztük mindössze a novellairó neve elé tett, nemesi előnévre utaló *P.* jelzés tett különbséget. Ezt pedig könnyen el is lehetett hagyni.

A későbbi nagy lexikonszerzők — *Ványi Ferenc* és *Benedek Marcell* — (intő figyelmeztetés) már nem fogadták el *Szinnyei* állásponját. A *Gyulai Árvízkönyvet* egyikőjük sem említette a *P. Szathmáry* címszó alatt. Sajátos módon a város történetírója: *Scherer Ferenc* sem méltatta különösebb figyelemre a szépirodalmi vállalkozást. Lapszéli jegyzetben közölte csak legszükségesebb könyvészeti adatait — a szerkesztő nevét az eredeti címlap szerint *Szathmárinak* írva.

Szinnyei hatalmas művének *P. Szathmáry*val kapcsolatos cikkelye azzal is növelte a bennünk keletkezett bizonytalanságérzést és zavart, hogy a művek közé egy korai tanulmányt is besorolt. Ez 1848-ban Pesten jelent meg *Szathmári Károly* (sic!) neve alatt, és első füzet volt annak a 3 kötetre tervezett történeti fejtegetésnek, amelynek a szerző „*Az Ausztriai Ház háromszázados kísérlétei a magyar nemzet elnyomására*” címet adta. Ez pedig véleményünk szerint olyan alapos, olyan szerteágazó történelemismeretet, olyan fejlett kutatói és elemzési módszert szükségelt volna, amilyennel egy 16—17 éves ifjú, bármilyen kiváló gimnáziumi felkészítést kapott is, nem rendelkezhetett. Fokozta a kételyt, hogy

— ha a szerző valóban *P. Szathmáry* volt — miért nem Erdélyben jelentette meg, ahol ő is, családja is nagyobb ismeretségnek örvendett.

Figyelmünk helyes irányba terelődését azért többé-kevésbé mégiscsak *Szinnyei*nek köszönhetjük. Hézagpótló kézikönyvében ugyanis még két kortárs y-os *Szathmáry Károly*ról tett említést. Sajnos, alapvető életrajzi adataik ismertetése nélkül. Az egyiknek *A barmokról* írt értekezését 1860-ban, Egerben adták ki. Neki művének sajátos témája és megjelenési helye alapján kevés köze lehetett a Békés megyei antológiához. Annál több a másíknak, akit *Szinnyei* „békési” jelzővel ruházott fel. Ennek nevét, mint az alföldi vasút központi bizottmányának a titkáráét és mint Békés vármegye főjegyzőjét még levéltárosi korszakomból ismertem. Tudtam róla, hogy 1860-ban választották meg, s hogy az iránta megnyilvánult bizalmat (erről *Karácsonyi János* kiváló monográfiájában is olvashatunk) az *Emlékgyűjtemények Békésvármegye életéből az osztrák rendszer alatt* — Gyula, 1861 — című művével hálálta meg. Azt azonban, hogy személyéhez valamilyen szépirodalmi tevékenység is fűződött volna, helytörténeti kutatásaink sajnálatos hézagossága folytán, sem én, sem levéltáros barátaim nem tudták. *Szinnyei* sem tulajdonított neki ilyen fajta munkát.

Váratlanul bukkantam rá egyszer a *Pallas Lexikon*t lapozgatva a minden kétséget kizáró és eloszlató hiteles adatra. Abból tudtam meg, hogy igenis volt olyan *Szathmári Károly* író, aki i-vel írta a nevét. Hódmezővásárhelyen született 1824-ben. Iskoláit Debrecenben végezte, majd a szokásos ügyvédi gyakorlat után Pesten a királyi tábla alkalmazta, mint jegyzőt. 22 éves korában *Teleki Domokos* fogadta titkárává. Így került Kolozsvárra, ahol az *Erdélyi Hírmondó* számára is küldött be dolgozatokat. Ügyvédi diplomáját az utolsó pozsonyi országgyűlésen szerezte, s ekkor Pesten mint a *Kereskedelmi Minisztérium* fogalmazója kapott beosztást. Hivatali munkája mellett *Kossuth Pesti Hírlapjának*, ennek megszűntével pedig a *Közlönynek* volt a segédszerkesztője. (Neve nem szerepelt a *Kókay György* szerkesztésében megjelent *A magyar sajtó története I. 1705—1848 c.* monográfiában -EL.) A szabadságharc kitörése után beállt a honvédseregbe. Világos után Pesten nevelősködött. 1850-ben *Az ó-konzervatívok és Új-Magyarország* címmel röpiratot szerkesztett. 1856. szeptemberében szépirodalmi almanachot adott ki — ez volt a *Gyulai Árvízkönyv*.

Ha *Kis Antal* és *Zsitvay József* jelentéseit összevetjük ezekkel az adatokkal, nem lehet tovább kétséges, *ő volt a kérdéses Apafi*. Csongrád megyei származása ellenére több okból érdemelhette ki és használhatta is a megkülönböztető „békési” jelzőt. A Békés megyeiek is földijüknek ismerték el. Erre utal a *Gyulai Árvízkönyv* szerkesztése, továbbá megyei főjegyzői megbízása s vele együtt az a tény, hogy az ő nevéhez kötődött a kor legnagyobb jelentőségű próbálkozása: a már említett Békés megyei vasúti bizottság szervezése és munkájának az irányítása. Mellette szól aztán — erről *Szinnyei* is beszél —, hogy a nagy kiterjedésű Békés-bánati helv. hitv. egyházmegye világi tanácsbírójának is megválasztották (hozzátartozott szülővárosa is), s utoljára de nem utolsó sorban, hogy felesége és dobozi illetőségű birtokos nemes származású apósa révén erőteljesebben kötődött Békéshez, mint Hódmezővásárhely révén Csongrádhoz. Az *Apafi* írói álnév felvételében ugyanakkor fiatalságának szép emléke: Kolozsvár játszhatott közre, ahol közelebbi kapcsolatba került Erdély történelmével és törzso-

kös családjával. Esetleg éppen a nemzeti függetlenség több neves képviselőjét adó *Teleki* család archívumának és tékájának — irattárának és könyvtárának — a kincsei között búvárkodva kapott kedvet *Az Ausztriai Ház háromszázados kísérletei a magyar nemzet elnyomására* című történelmi munka megírásához (mert ennek a szerzőjét is benne kell tisztelnünk), amelynek első füzeté 1848-ban pompás ajánlólevél lehetett *Kossuth* számára. Itt, *Teleki Domokos* közvetlen közelében szerezhetett hiteles adatokat a Habsburg házi királyoknak Erdély bekebelezésére irányuló, *Apafi* ellenes inkorrekt eljárásairól is. Lehet, hogy egy alapos családfa-kutatás arra is fényt derítene, volt-e valamilyen rokoni kapcsolata a *P. Szathmáry*akkal, amit az *Árvízkönyv* többé-kevésbé sugall is. Talán innen ered, hogy a *Tóth Kálmán* szerkesztette *Hölgyfutár* (*Nagy Ignác* halála után ő vette át) író gárdájából — az *Árvízkönyv* szerzőinek nagy részét ez a csoportosulás adta — elsőként *P. Szathmáry* művét mutatta be a szépirodalmi antológia.

Szathmáry Károly 1848-ban elnyert minisztériumi fogalmazói beosztását, *Kossuth* és a kormány hivatalos lapjainál vállalt segédszerkesztői munkakörét, katonai szolgálatát, továbbá a Habsburg háznak a magyar nemzeti öntudat megfojtására irányuló 3 évszázados ármánykodását leleplező történelmi vizsgálódását ismerve, lehetetlen a szabadságharc népköltészeti termékeinek — tábori és csatadalainak — összegyűjtésére vonatkozó országos felhívását kizárólag egy gyermekien naiv lélek tisztán irodalmi próbálkozásának minősíteni. Különösen az adott történelmi helyzetben, amikor a *Kossuth*-nóta elénekléséért a „*Kossuth-kutya*” jelzón kívül még börtön is járt. A „statusférfiak és a nagyközönség” figyelmére egyaránt *érdemes* „nemzeti kincs” emlegetése, meg a forradalom alatt tapasztalt rendkívüli érzelmekre és szenvedélyes indulatokra tett utalás — a diadalmas győzelmi öröm és a honsírató hazafiúi keserv összegzése — egy évvel Világos után nemcsak a szabadságharc népi érzésvilágának és gondolkodásának a hiteles *mutatótáblája* lehetett volna, hanem olyan kimeríthetetlen kincsesbánya, olyan bővízü erőkút is, amelynek varázsos erejű italától megifjul a fásult szív és a beteg lélek: életre kel és megizmosodik a zsibbadt gondolat. Vagyis a kiszikkadt, kopár „tarmezők” lehangoló sivársága ellen ígért hatásos gyógyirt a közelmúlt hőseire és ütközeteire emlékező dalgyűjtemény. Ezért akart *Apafi* „a múlt két év” erőt és hitet sugárzó színes virágaiból hervadhatatlan koszorút fenni, hogy azt az *emlékezet oltárára* rakja. Hadd figyelmeztessen a dicső múltra, hadd élesztgesse a pislákoló reményt: kivirul még a letarolt puszta, megváltozik az élet — megszűnik a Habsburg elnyomás.

A hivatali kötelességét aprólékos gonddal teljesítő *Kis Antal* szavaiból hamar kiolvasta *Szathmári*, hogy hiábavaló minden erőlködése — ügye veszve van. A felsőbbség nem engedi tévútra vezetni magát; nem hisz az ő naiv „irodalmi” érveiben. Okos megfontolással nem árult el önmagáról egyetlen „kompromittáló” adatot sem. Uralkodott érzéseiben, s fegyelmezte magát. Hatalmas tárgyi ismerete birtokában sem tüzelt a Habsburg ház és uralma ellen, még arról sem beszélt, hogy nem is olyan régen katonabajtársaival együtt ő is énekelte ezeket a dalokat. Hallgatott arról is, hogy *Kossuth* és a kormány hivatalos lapjainak a belső munkatársa volt. Mindössze annyit közölt: előzőleg az „irodai pályán” működött, és „amikor ideje volt, akkoris irt a hirlapokban”.

A megyefőnök intézkedései azt igazolják, szavainak és emberi magatartásának volt hitető ereje. El tudta fogadtatni, hogy tetteivel „a leg kisebb szándoka sem volt . . . akár izgatni, akár a multak emlékét visszaidézni”. Ha tévedett, úgy bűnét készséggel jóvá teszi — „vissza huzza” a hírlapokban megjelentetett felhívását, s azt „teendi, ami nekie parancsoltatni fog”. Ennél engedékenyebbnek csakugyan nem mutatkozhatott volna.

Apafi beváltotta ígéretét, s gyűjtőivel az alábbi cikkben tudatta a *magas kormány* letiltó rendelkezését: „A népdalok ügyében. Sietek értesíteni azon t. hazafiakat, kik e lapokban közlött fölhívásom következtében, ott érintett vállalatom elősegelésére közmunkálni szándékoztak volna, miszerint: — a forradalmi népdalok összegyűjtése iránti szándékom a magas kormány által rosszalattott; annálfogva az illető katonai parancsnokság rendelete folytán vállalatom betiltatott, s az eddig hozzám beküldött népdalok, hatóságilag lefoglaltattak. Távolról sem akarván a magas kormány nézeteivel összeütközésbe jöni; kérem a t. gyűjtőket, hogy ama népdalok összeszedésével hagyjanak föl; mivel ha ezentul is érkeznének hozzám ily nemű küldemények: én azokat a törvényes felsőbbség kezeihez lennék kénytelen átszolgáltatni. Kelt Gyulán, sept. 22. 1850. *Apafi*”

A császári hatalom könyörtelenül felszámolta *Apafi* vállalkozását még mielőtt országos ügygé, nemzeti mozgalommá nőhetett volna. Ez alkalommal sem mutatkozott olyan atyaián megértőnek, olyan nemesen nagylelkűnek, amilyenek *Kemény* hirdette.

Jellemző, hogy a megyefőnök is kiemelten kezelte az ügyet, és nagy jelentőséget tulajdonított sikeres gyors elintézésének. Az agilis gyulai főszolgabíró, ki biztonság kedvéért a postahivatalnál azonnal megtette „a letartoztatási rendeleteket”, vagyis kiadta a dalok hivatalos lefoglalására vonatkozó parancsot, szeptember 20-án — helyeslven addigi ténykedését — arra kötelezte, miszerint továbbra is „számítsa fő gondjai közé” a netalán még érkező, kérdés alá jött dalok lefoglalását és ide (ti. hivatalához) azonnal leendő beszállítását”. A nagyváradi katonai kerület császári és királyi biztosát pedig 1014/850. sz. a. — mellékelve *Kis Antal* jelentését — ugyanakkor ekként értesítette a tett intézkedésről és a tényállásról: „A *Hölgyfutár* című szépirodalmi lapban forradalmi dalok gyűjtését hirdető *Apafi* nevűnek megvizsgálatni rendelő 5463 számú meghagyására Méltóságodnak a szükséges intézkedéseket a járásbeli főszolgabíró által azonnal megtéetni nem késtem.

Ennek eljárása eredményéről beadott % alatti másolati jelentéséből kitűnik, miként a kérdésben lévő „*Apafi*” ezen nevet csak írói pályáján használja, *Szathmári Károly* nevű ügyvéd, és nem Gyulán, hanem Dobozon lakik egy rokonánál. — A mint a hivatolt főszolgabírói jelentésből kitűnik, *Apafinál* semmi tilosabb irományok nem találtattak, a gyűjteni szándékolt dalokból csak az % alatti jelentéshez eredetben csatolt gyűjtemények találtatván, azokat ő maga vonakodás nélkül kézbesítené, ígervén a *Hölgyfutárban* közzé tett hirdetését, ha az felsőbb helyen rosszalattik, vissza is húzni.—

Ezekben mutatom be Méltóságodnak vett meghagyásabani eljárásom eredményét oly tiszteletteljes megjegyzéssel, mikint a szükséges intézkedések a továbbá postán *Apafinak* érkezendő efféle dalok lefoglalása iránt általam megté-

vék, — melyeket nem késenek, ha csakugyan érkeznek, Méltóságodhoz azonnal felterjeszteni”.

Hogyan zárult le végül az Apafi-dossier? Úgy, hogy tíz nap múlva — a többi járási főszolgabíró nemleges jelentésével egyidőben — *Kis Antal* főszolgabíró a kapott utasítás szellemében „a Gyulai Póstán *Apafi* névvel címzett két levelet, melyekben nemzeti forradalmi dalok közöltetnek” továbbította a megyefőnöknek. Ezzel számára be is fejeződött az Apafi-ügy. *Zsitvay József* megyefőnök pedig október 23-án kelt 1476/1850. számú felterjesztésével, amelyhez a „lepet-sételt dalokat eredetben” mellékelte, tett pontot a megnyugtató módon elintézt akta végére. Kísérő irata — mint látható — alig-alig közölt többet korábbi jelentésénél: „Méltóságodnak f. é. 5463-ik szám a. kelt rendelete figyelembe tartása mellett *Apafi*hoz címzett s a gyulai póstán a járásbeli főszolgabíró által lefoglalt dalokat % alatt van szerencsém alázattal f.é. 1014. számú jelentésem kapcsában felterjeszteni, mikint fent nevezett *Apafy* (!) Doboz helységében Ipánál tartózkodik, s magába vonult egyszerű életet folytat, s az ily nemű daloknak öszve szedésével semmi veszélyes következtetésű iránya nem volt, — sőt a magyar hírlapban (!) köz hurré tette, hogy a kiket a dalok beküldésére felkért, azt többé ne telyesítsék, mert bármilyen dalok hozzá érkezendenek, köteles lesz azonnal az illető hatóságnak fejjelenteni s át adni”.

A rövidre mért idő alatt Gyulára eljuttatott dalfüzérek arról tanúskodnak, hogy a nemzet a lélekvaltó idő *legmélyebb csendjében* sem tagadta meg 48 emlékét. Nem tudta megtörni hitét sem Világos, sem Arad. Lelkében őrizte és dédelgette a szent harc emberpróbáló ütközeteit, felejthetetlen hőseit. Igyekezett hű maradni március szelleméhez, s megőrizni régi önmagát. A szabadság éltető szellemében akart élni, és a „desperacionális harc” minden apró lehetőségét kihasználta, hogy ennek kifejezést is adjon. A bukást nem tartotta — nem tarthatta — megszegényítőnek. Nem szidta, nem vádolta *Kossuthot*, nem tartotta ámokfutó exaltált elmének, (mint *Kemény*), ki felforgató eszméivel az ő élete nyugalma is megzavarta. Tudta: a „kor lelke — szabadság” vezérképviselője volt; azt tette, amit ő is kívánt. Hitte, a harcot egyszer újra folytatni kell még, s akkor szükség lesz megint a forradalmi sereg hitére és elszántságára, arra a felismerésre, hogy „nemcsak a granáriumok fukar uraié az ország”.

1850 legkiemelkedőbb Békés megyei kulturális vállalkozását lefűlelhette és megbuktathatta a központi hatalom. A néma forradalmat azonban a legdrágóbb rendelkezésekkel sem volt képes elfojtani. „A szuronnal és a szablyával együtt” — amint *Apafi* felhívása is igazolja — nem tettek le egyszersmind a szenvedélyek is. A népi feljegyzések sokasága erősíti állításunkat: többen akadtak, akik az eredeti felhívás szellemében és egy igazságos, demokratikus jövő reményében titokban tovább folytatták a gyűjtést a *Magyar Hírlapban* és a *Hölgyfutárban* közzétett figyelmeztetés ellenére is.

Nem kis fáradságba kerülne, hogy számba vegyük mindazokat a gyűjtőket és mindazokat a tudományos vagy kimondottan népszerűsítő céllal, esetleg csak saját szórakozásra összeállított gyűjteményeket (*Jókai: A magyar nép élce szép hegedűszóban*, *Kriza János Vadrózsák*, *Kálmány Lajos* publikációi, melyek között több, megyénkből származó dalra bukkanhatunk, a *Kisfaludy Társaság* híres *Magyar Népköltési Gyűjteményének* pompás kötetei stb.) amelyek a szar-

vasi gimnázium neves tanárának: *Zsilinszky Mihálynak* közvetlenül a kiegyezés után (1868) kiadott *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében* című tanulmányával és a két évvel később megjelentetett *Kossuth dalokkal* együtt azt igazolták, hogy népünk tiszta szívvel ragaszkodik 48 emlékéhez, és magáénak vallja a függetlenségi gondolatot élesztő szabadságharcos katonadalokat.